

פרשת חיי שרה
 "ותמת שרה"
 קניין מערת המכפלה בחברון ובכפר ג'מאל
 בהפרש של 4000 שנה

ר' זאב ח. ארליך (ז'אבו), חוקר ארץ ישראל
 מחזור ה'

"אין אדם למד אלא ממקום שלבו חפץ" (עבודה זרה יט ע"א). בשנות לימודי בישיבה, ואף מחוצה לה, אני משתדל לשלב את החומר והרוח, את הנוף והטבע, את ההיסטוריה והממצא הארכיאולוגי עם דברי הרוח והמדרש, את פשוטם של פסוקים והרעיונות החבויים בהם ומעבר להם. משהו מאלו מופיע במאמר זה.

הסיפור המפורט של קניית מערת המכפלה בידי אברהם אבינו על מנת לקבור בה את שרה (בראשית, פרק כג), ידוע ומוכר לכול. מעניין להשוות כיצד מוצגת קניית חלקת קבר בכפר ערבי נידח בשומרון, כ-4000 שנה לאחר קניית מערת המכפלה בחברון, ולהתבונן במקביל ובשונה.

רקע

מלחמת העולם הראשונה פרצה באירופה כבר בשנת תרע"ד (1914), והשפעותיה, בעיקר הכלכליות, הורגשו בארץ מיד, אולם המלחמה עצמה הגיעה לארץ ישראל רק בשנת תרע"ז (1917). הצבא הבריטי התקדם ממצרים מזרחה וצפונה, ואילו הכוחות הטורקיים, ששלטו בארץ באותה העת כבר קרוב ל-400 שנה, ביחד עם כוחות גרמניים, ובעיקר אנשי פיקוד, נסוגו צפונה. תוך כדי נסיגתם, גרשו הטורקים את האזרחים מקו-האש הצפוי. המגורשים התגלגלו צפונה, ללא כל עזרה מצד השלטונות. כך קרה בניסן תרע"ז (אביב 1917), כאשר הטורקים גרשו את תושבי תל-אביב, שנוסדה אך שמונה שנים קודם לכן, צפונה, אל פנים הארץ. היישוב היהודי בארץ התגייס לעזרת המגורשים וסיפק להם "כלי גולה": עגלות, ביגוד, מזון ותרופות, ואף דאג לדיור ברמה זו או אחרת בכפר-סבא וב'מושבות-הצפון'. אחד ממנהיגי הקהילה היהודית בתל-אביב הצעירה היה יוסף אליהו שלוש. אביו וסבו עלו ארצה מעיר הנמל אוראן שבאלג'יר, ניסו להתיישב בקרב הקהילה היהודית בשכם(!), אך ללא הצלחה, ועברו לתל-אביב-יפו. יוסף אליהו נכנס תחילה לעסקי הבניין של אביו, ויחד עם אחיו אברהם חיים הקימו את בית העסק 'האחים שלוש לחומרי בניין'. הבניין והכתובת הגדולה בחזיתו, קיימים עד היום בשכונת 'נווה צדק' בגבול תל-אביב-יפו. בהיותו מעשירי הקהילה וממנהיגיה, הצליח יוסף אליהו לעבור את שנות המלחמה ואת הגירוש והנדודים בהצלחה, תוך כדי עזרה לסובבים אותו, משפחה וידידים, קרובים ורחוקים, יהודים ושאינם בני ברית.

"ותמת שרה ב"...כפר ג'מאל

עם פקודת הגירוש מתל-אביב נשארה אמנם במקום קבוצה קטנה לשמירת הרכוש (מפתחות הבתים עדיין קיימים), אך רוב תושביה של תל-אביב הקטנה יצאו ממנה צפונה אל הלא-נודע.

אחרוני המגורשים עזבו את בתיהם בחול-המועד פסח תרע"ז. יוסף אליהו שלוש, יחד עם כ-40 מבני משפחתו, הגיע בקבוצה של כ-150 יהודים לעיירה הקטנה קלקיליה, שבמורדות הרי השומרון, ממזרח לכפר סבא. בניסן תרע"ח (אביב 1918) הגיעה פקודת גירוש נוספת. אחרי שהות של שנה בקלקיליה נאלצו מגורשי תל-אביב לצאת שוב לדרך. הידידות שנרקמה בין יוסף אליהו שלוש לבין צאדק ביי, ה'קומנדט', המושל הטורקי של קלקיליה, אפשרה לו ולעוד למעלה ממאה איש לעזוב את קלקיליה, אך לא לנדוד הרחק צפונה, אלא לעבור לכפר ערבי סמוך, אל כפר ג'מאל. הכפר נמצא בשיפוליו המערביים של השומרון, כ-8 ק"מ מצפון-מזרח לקלקיליה, כיום כ-4 ק"מ ממזרח לכוכב יאיר. תושבי הכפר כ-400 במספר, שמחו לקבל לקרבם את היהודים התל-אביבים. הם פתחו בפניהם את לבם ואת בתיהם ואפילו שלושה בורות מים שהוסתרו מפני הצבא הטורקי הועמדו לרשותם. ואל יהיה הדבר קל בעינינו, שכן באין מעיין סמוך לכפר וללא מקור מים קבוע הייתה זו מחווה יוצאת דופן, במיוחד בעיתות מלחמה ולקראת קיץ יבש. יוסף אליהו גמל למארחיו ולקבוצה שהייתה איתו בספקו להם מקורות פרנסה ואפשרויות קיום סבירות. הוא רכש מכוונות תפירה, שבאמצעותן ייצרו ותיקנו ביגוד לחיילי הצבא הטורקי הניגף. הוא אף פתח 'קנטינה' בכפר השכן פלמה, המשמשת עד היום כ'מכולת הכפר'... גם ייחדו טאבון לאפיית מצות לפסח וייחדו חדר כבית-כנסת ועוד.

את השהיה בכפר ג'מאל יסכם מאוחר יותר יוסף אליהו בספרו האוטוביוגרפי 'פרשת חי' (תרצ"א, עמ' 321) במילים: "טובים היו ימי שבתנו בכפר ג'מאל. תושבי הכפר נהגו בנו כבוד רב. יחסי חיבה ואהבה שררו בין היהודים והתושבים, שום הפרעות לא קרו מלבד מריבות של מה בכך בין ילדי הערבים וילדי היהודים... והסדר והשלום בכפר היו מופתיים".²

בתמוז תרע"ח (קיץ 1918) נפטרה שרה, אמו של יוסף אליהו, בכפר ג'מאל. שרה, ילידת שכם, בת מצליח ברוך, ממשפחת ברוך שמקורה בספרד.³ משם הגיעה לדמשק וחיתה בשכם כמאה שנה. מקרבה יצא אברהם בן חיים ברוך, ראש הקהילה היהודית בשכם והמוח'תאר שלה עד שנת תרס"א (1901) לערך.

"תנו לי אחזת קבר"

"אנכי ואחי... היינו במבוכה לא ידענו איפה לכרה לה קבר. המושבה היותר קרובה הייתה חדרה, במרחק של חמש שעות הליכה ברגל, ובלי רשיון אסור לעבור ממקום למקום ובפרט להעביר מת", יכתוב יוסף אליהו בספרו (עמ' 322). הם בנו ארון עץ, והתחבטו בשאלה היכן לקבור את אמם וכיצד להביאה לקבר ישראל. התיאור של השתלשלות העניינים עד לרכישת חלקת-קבר בכפר וקבורתה של האמא, דומה להפליא לתיאור קניית מערת המכפלה וקבורתה של שרה אמנו, ששמה כשמה. להלן ההשוואה לפרטיה בין התיאורים:

2 תיאור חיי הגולים בכפר ג'מאל מופיע, כאמור, בספרו הנ"ל של שלוש, ובמאמר קצר ותמציתי של שרביט, תשנ"א.
3 מגילת אסתר מימי המשפחה בספרד שמורה בידיה עד היום.

בראשית כ"ג פרשת חיי שרה

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה: ותמת שרה בקרית ארבע הוא חברון בארץ כנען ויבא אברהם לספד לשרה ולבנתה: ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר: גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני: ויענו בני חת את אברהם לאמר לו: שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו במבחר קברינו קבר את מתך איש ממנו את קברו לא יכלה ממך מקבר מתך: ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת:

וידבר אתם לאמר אם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר: ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא יתננה לי בתוכם לאחזת קבר:

יוסף אליהו שלוש "פרשת חיי"

בחודש תמוז... חלתה אמי... ונשמתה... יצאה בטהרה

[להלן - והלכתי עם אחי לשבת

ולבכותה... לבכותה ולספדה]

אנכי ואחי... היינו במבוכה. לא ידענו איפה לכרה לה קבר...

בינתיים נתקרבו אלי שלושה שיכים של הכפר. נחמו אותנו ואמרו: למה לכם להעביר את המתה למקום אחר, הלוא בית הקברות שלנו הוא לרשותכם, קברו אותה בכל מקום שתחפצו.

הודינו להם על חסדם

וביקשתי מהם למכור לי שטח אדמה קטן על יד הבית שבו היו גרים הורינו כדי לקברה על יד הבית.

העולה מהשוואת הציטוטים הוא כי ההקבלה מדהימה - הן בתיאור הכללי והן בפרטים: ההצעה הראשונה לקבורה בכל מקום שייבחר, אמירות התודה מחד גיסא, וכן ההשתחויה של אברהם ובמקביל ההסבר של יוסף אליהו ואחיו מאידך גיסא באותם המקומות במהלך השיחה/המו"מ, ההצעה השנייה לקנות את המקום המסוים בכסף מלא, הביצוע, ואולי אפילו המחיר - ארבעים מג'די כסף מול "ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר", הקבורה ומילות הסיום והסיכום.

נראה כי ברקע הדמיון בתיאורים ניצב אותו השם של הנפטרת - שרה.

סכום

אין בידינו מקור נוסף להשוואת הסיפור, ו"אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות" (בבא בתרא קלא ע"א, סנהדרין ו ע"ב, גידה כ ע"ב).

השיכים הרהרו והשיבו: הרשות בידך
לקבור את אמך על יד הבית גם מבלי
שתקנה את האדמה, כי האדמה הזאת אין
לה בעלים והיא קניין כללי של הכפר.
אולם לנו יש מסורת,
השתדלתי להסביר להם,

לשלם דמי קבורה ולא נוכל לקבור את
מתנו על אדמה זרה. מוטב שתמכרוה לנו
בכסף ובעד הכסף תשתמשו לצרכי הכפר.

עשה כחפצך, ענו שיכי הכפר, אנו נקל עליך
ככל האפשר. הלכתי אתם אל המקום,
בחרתי במקום מתאים

ושלמתי להם

ארבעים מגידי כסף

וכתבתי אתם חוזה שבו צוין כי המה מכרו
לי אדמה זאת וחתמו שקבלו דמי שויה.
אז נחה דעתי והלכתי עם אחי לשבת
ולבכותה...

כשנגמרה הטהרה שמנוה בארון וסגרנוהו,
הסתובבנו עם הקהל סביבה לבכותה
ולספדה וכעבור שעה התחלנו להעבירה
לקברה שכרוה אחינו המהגרים הצעירים...
לוינו אותה לקברה בבכיות הן של יהודים
והן של הערבים. על יד הקבר אמרנו קדיש
והחזן פיזנטי התפלל את תפלת האשכבה
ואחר כך קברנוה. עוד באותו היום בניתי
על קברה מצבה מפחד החיות שבסביבה...

ועפרון ישב בתוך בני חת ויען עפרון החתי
את אברהם באזני בני חת לכל באי שער
עירו לאמר: לא אדני שמעני השדה נתתי
לך והמערה אשר בו לך נתתיה לעיני בני
עמי נתתיה לך קבר מתך:
וישתחו אברהם לפני עם הארץ:

וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר אך
אם אתה לו שמעני נתתי כסף השדה קח
ממני ואקברה את מתי שמה:

ויען עפרון את אברהם לאמר לו: אדני
שמעני ארץ ארבע מאת שקל כסף ביני
ובינך מה הוא ואת מתך קבר:

וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם
לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת
ארבע מאות שקל כסף עבר לסחר:
ויקם שדה עפרון אשר במכפלה אשר לפני
ממרא השדה והמערה אשר בו וכל העץ
אשר בשדה אשר בכל גבלו סביב: לאברהם
למקנה לעיני בני חת בכל באי שער עירו:
ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל
מערת שדה המכפלה על פני ממרא הוא
חברון בארץ כנען:

ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם
לאחזת קבר מאת בני חת:

אף על פי כן, נראה שקיימות לפחות שתי אפשרויות להבנת ההקבלות:

אפשרות אחת – "כך היה המעשה!" (בבלי יבמות צו ע"ב). תיאור האירועים בפיו של יוסף אליהו שלוש הוא תיאור ממקור ראשון. גם אם נכתבו הדברים שנים רבות לאחר האירוע, אין סיבה להטיל ספק בדבריו. זאת ועוד, המזרח ותרבותו השתנו אך מעט מאז ימי קדם ועד כניסת הבריטים לאזור. בהחלט ייתכן כי כמו שאירעו הדברים בימי אברהם, כך היה המעשה גם אלפי שנים לאחר מכן. מה שנכתב – כך אכן קרה.

אפשרות שנייה – יוסף אליהו שלוש תלמיד חכם היה, וידע בעל-פה פרקים רבים בתורה ובנביאים. ודאי וודאי שידע בעל-פה את כל קריאות "ראשון" של כל פרשיות השבוע. פרשה זו של קניית מערת המכפלה שגורה הייתה בודאי על לשונו. לכשנזדמן לו לכתוב את פרשת מותה וקבורתה של אמו, שרה, כשמה של שרה אמנו, והצורך בקניית חלקת קבר, כאברהם בשעתו, הביאוהו לתאר את הדברים על פי הכתוב בפרשת חיי שרה, גם אם הדברים אירעו באופן שונה מעט (וההבדלים נראים בהשוואת המקרים).

כך או כך, אין הדבר משנה. למרות שחלפו קרוב לארבעת-אלפים שנים בין הפרשיות, הרי הן נמצאו דומות ואף שוות, זו בצד זו.

אפילוג

גופתה של שרה שלוש, בת מצליח ברוך, שנולדה בשכם, חייתה ביפו ובתל-אביב ונפטרה בכפר ג'מאל, לא נשארה בכפר לאורך זמן. כך כותב יוסף אליהו שלוש (תרכ"א, עמ' 365-366):

"הלכתי למשרד הבריאות... ולמחרתו נסענו לכפר ג'מאל, אני ושני רופאים... אתנו נסע גם פחח ועשרה איש למניין... בבוקר פתחנו את הקבר ומה התפלאנו שגופת אמי נשתמרה למרות שעברו עשרה חדשים. הגופה הוכנסה לתיבת הצינק ואחר כך לתיבת העץ, הפחח סגר אותה היטב... יצאנו לדרך. עד קלקיליה ליוו אותנו אנשי הכפר למקטן ועד גדול. כשבאנו לתל-אביב כבר חיכו ע"י ביתנו כל בני המשפחה ואנשים רבים... שבאו לחלוק להמנוחה את הכבוד האחרון. הורדנו את הארון על יד הבית ואחרי אמירת קדיש הובלנוהו בטכס הדתי לבית הקברות. וסוף סוף נרגעתי..."

ספרות

שלוש, תרכ"א, פרשת חיי, תל-אביב.

שרביט, י', תשנ"א, 'שחיטה כשרה בכפר ערבי', **טבע וארץ** ל"ג/5, 36-37.